

Erkin iqtisodiy zonalarda raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarish orqali eksport salohiyatini oshirish mexanizmlari

Aminov Hamidjon
Olim o'g'li

*Turon universiteti Andijon kampusi magistratura
bo'limi 2-bosqich talabasi.*

ANNOTATSIYA

Ushbu ilmiy maqolada erkin iqtisodiy zonalar (EIZ) faoliyatini takomillashtirish orqali mamlakat eksport salohiyatini oshirish masalalari tahlil qilingan. Tadqiqotda EIZlarda ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarning raqobatbardoshligini ta'minlovchi omillar (tannarx, sifat, innovatsiya) va ularning jahon bozoriga integratsiyalashuvi mexanizmlari o'rganilgan. Xorijiy tajriba va milliy iqtisodiyotdagi mavjud holat qiyosiy tahlil qilinib, yuqori qo'shilgan qiymatli mahsulotlar eksportini rag'batlantirish bo'yicha ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

KALIT SO'ZLAR

Erkin iqtisodiy zona (EIZ), eksport salohiyati, raqobatbardoshlik, diversifikatsiya, to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar, klaster tizimi, innovatsion texnologiyalar, qo'shilgan qiymat zanjiri.

Jahon iqtisodiyotining globallasuvi sharoitida mamlakatlar o'z eksport salohiyatini oshirish uchun nafaqat an'anaviy savdo usullari, balki maxsus iqtisodiy rejimlardan ham samarali foydalanmoqdalar. O'zbekiston iqtisodiyotini modernizatsiya qilishning hozirgi bosqichida xomashyo yo'nalishidan tayyor mahsulot eksportiga o'tish strategik vazifa hisoblanadi. Bu jarayonda Erkin iqtisodiy zonalar (EIZ) o'sish drayveri vazifasini bajarishi lozim. 15 yillik tahlillar shuni ko'rsatadiki, EIZlarning muvaffaqiyati faqatgina soliq imtiyozlari bilan emas, balki u yerda yaratilgan **raqobatbardosh ekotizim** bilan belgilanadi.

EIZlarda raqobatbardoshlikni shakllantirishning nazariy asoslari Raqobatbardosh mahsulot — bu tashqi bozorda narxi va sifati bo'yicha analoglaridan ustun turuvchi hamda iste'molchilar talabini to'liq qondira oladigan tovaridir. EIZ hududida raqobatbardoshlik quyidagi uchta asosiy omil hisobiga shakllanadi:

1. **Masshtab samarasi va klasterlash:** EIZlarda turdosh korxonalarning joylashuvi logistika va infratuzilma xarajatlarini 15-20% ga qisqartirish imkonini beradi. Maykl Porter nazariyasiga ko'ra, klasterlar innovatsiyalarni tezlashtiradi va mehnat unumdorligini oshiradi.

2. **Texnologik transfer:** Xorijiy investorlar EIZlarga nafaqat kapital, balki "nou-xau" va zamonaviy menejment tizimlarini ham olib kiradilar. Bu esa mahsulot sifatini xalqaro standartlarga (ISO, CE) moslashtirishga yordam beradi.

3. **Institutsional imtiyozlar:** Bojxona va soliq to'lovlaridan ozod qilish mahsulot tannarxini pasaytirishga xizmat qiladi, ammo bu vaqtinchalik "doping" hisoblanadi. Asl raqobatbardoshlik innovatsiya va brendingga asoslanishi kerak.

Bugungi kunda EIZlar faoliyatida eksportni rivojlantirishga to'sqinlik qilayotgan qator tizimli muammolar mavjud:

- **Mahalliyashtirish darajasining pastligi:** Ko'plab EIZ rezidentlari import qilingan butlovchi qismlarni yig'ish (screwdriver assembly) bilan cheklanib qolmoqda. Bu esa mahsulotda milliy qo'shilgan qiymat ulushining kamligiga olib keladi.

- **Logistika va transport xarajatlari:** Dengiz portlariga chiqish imkoniyati yo'qligi sababli, eksport narxida transport xarajatlari ulushi yuqori (ba'zan 15-20% gacha). Bu mahsulotning narx bo'yicha raqobatbardoshligini pasaytiradi.

- **Marketing va sertifikatsiyadagi bo'shliqlar:** Jahon bozorida tan olingan sifat sertifikatlarining yetishmasligi va milliy brendlarning xalqaro miqyosda tanilmaganligi.

EIZlarda eksportbop mahsulotlar ishlab chiqarishni rivojlantirish yo'llari Eksport hajmini oshirish va mahsulotlar raqobatbardoshligini ta'minlash uchun quyidagi strategik yo'nalishlarga urg'u berish lozim:

- **Yuqori texnologiyali ishlab chiqarishga o'tish:** EIZ hududlarida ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik (R&D) markazlarini tashkil etish. Bu shunchaki "yig'uvchi" emas, balki "yaratuvchi" iqtisodiyotga o'tishni ta'minlaydi. Masalan, Janubiy Koreya va Xitoy EIZlari tajribasida R&D xarajatlarining bir qismi davlat tomonidan qoplab beriladi.

- **GSP+ va xalqaro savdo bitimlaridan foydalanish:** Yevropa Ittifoqi va boshqa rivojlangan davlatlar bozoriga kirishda preferensial savdo tizimlaridan maksimal darajada foydalanish. Buning uchun EIZ rezidentlariga xalqaro sertifikatsiyalash jarayonlarida moliyaviy va konsultativ yordam ko'rsatish zarur.

- **Vertikal integratsiyalashgan zanjirlarni yaratish:** Xomashyoni qayta ishlashdan to tayyor mahsulotgacha bo'lgan zanjirni bitta EIZ yoki unga yondosh hududlarda tashkil etish. Masalan, to'qimachilik yoki elektrotexnika sohasida "paxtadan-kiyimga" yoki "misdan-kabelga" tamoyili.

XULOSA

O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, erkin iqtisodiy zonalar milliy iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish va eksport salohiyatini oshirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Biroq, EIZlarning bugungi kundagi samaradorligi to'liq ochib berilmagan. Raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarish asosida eksportni rivojlantirish uchun quyidagi takliflar ilgari suriladi:

1. **Selektiv yondashuv:** EIZ rezidentlarini tanlashda faqat investitsiya hajmiga emas, balki eksport salohiyati va texnologik yangilik darajasiga ustuvorlik berish kerak.

2. **Klaster tizimini takomillashtirish:** EIZlar atrofida kichik va o'rta biznes subyektlaridan iborat yetkazib beruvchilar ekotizimini shakllantirish, bu orqali mahalliyashtirish darajasini 60-70% ga yetkazish.

3. **Raqamli platformalar:** EIZ rezidentlari mahsulotlarini "B2B" elektron tijorat platformalari (Alibaba, Amazon va h.k.) orqali global bozorga olib chiqish uchun milliy "Marketplace" infratuzilmasini EIZ direksiylari qoshida tashkil etish.

Ushbu chora-tadbirlarning amalga oshirilishi EIZlarda ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarning tannarxini optimallashtirish, sifatini oshirish va pirovardida mamlakat eksport geografiyasini kengaytirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Qonunlari va Farmonlari:

- O'zbekiston Respublikasining "Maxsus iqtisodiy zonalar to'g'risida"gi O'RQ-604-sonli Qonuni.

- O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Eksport faoliyatini yanada qo'llab-quvvatlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmonlari.

2. Xorijiy adabiyotlar:

- Porter, M. E. (1990). *The Competitive Advantage of Nations*. New York: Free Press. (M.Porterning milliy raqobatbardoshlik nazariyasi).

- Farole, T. (2011). *Special Economic Zones in Africa: Comparing Performance and Learning from Global Experience*. World Bank Publications.

3. Mahalliy olimlarning ilmiy ishlari:

- Vahobov, A.V. (2020). *Xalqaro iqtisodiy munosabatlar va O'zbekistonning tashqi iqtisodiy faoliyati*. Toshkent: Iqtisod-Moliya.

- G'ulomov, S.S. (2019). *Erkin iqtisodiy zonalarini rivojlantirishning innovatsion mexanizmlari*. Ilmiy maqolalar to'plami.

4. Internet resurslari va statistik ma'lumotlar:

- O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi ma'lumotlari (www.stat.uz).

- Jahon Banki hisobotlari: "Doing Business" va EIZlar samaradorligi indeksleri.